

Oryginalna praca badawcza

КОВАЛЬ ОЛЕКСІЙ ГЕННАДІЙОВИЧ

ЧОРНОМОРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ПЕТРА МОГИЛИ
МИКОЛАЇВ, УКРАЇНА

ORCID: 0000-0003-1091-0190

ДІЯЛЬНІСТЬ ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОГО МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ У МЕДИКО-САНІТАРНІЙ ГАЛУЗІ ЗА МАТЕРІАЛАМИ 1892 РОКУ

Ключові слова: *міське управління, товариство лікарів, холера, епідемії, хвороби, чутки, поліцеймейстер*

Key words: *city administration, association of doctors, cholera, epidemics, diseases, rumors, police chief*

Вступ

Історія людства постійно була наповнена страшними епідеміями, хворобами, які знищували величезні маси населення, стирали з лиця Землі цілі населені пункти, частини країн, держави, імперії, ставали на поріг винищення цілі народи та континенти. На превеликий жаль, це відбувається і в сучасному світі, який, буквально, паралізують епідемії нових хвороб, вірусів. Тому потрібно уважно і прискіпливо вивчати в тому числі і історію нашого недавнього минулого у боротьбі з різними епідеміями, хворобами.

Наукові роботи, статті, книги, дисертаційні роботи, краєзнавчі дослідження сучасних фахових дослідників, краєзнавців, які досліджували історію діяльності Єлисаветградського міського самоуправління в різних галузях діяльності показують величезну роботу цих органів в справі досягнення нормального, високого, упорядкованого життя та діяльності жителів Єлисаветграду. Про це свідчать

дослідження О.М. Марченко¹, В.М. Константінової², В.М. Крижанівського³, С.М. Невесьолова⁴, В.В. Поліщука⁵, В.О. Семічової⁶.

Тема діяльності органів міського самоврядування в різних галузях є надзвичайно цікавою та об'ємною. Тому і діяльність органів Єлисаветградського міського самоврядування в медико-санітарній галузі є цікавою та перспективною для вивчення, дослідження.

Мета дослідження – дослідити та показати рівень підготовки органів міського самоврядування до боротьби з різними епідеміями хвороб, особливо, холери за матеріалами 1892 року, роботу поліцеймейстера міста, діяльність аптекарів, реакцію на події місцевих жителів, відозви різних посадових осіб до населення міста.

З мети постають задачі – дослідити та показати на матеріалах 1892 року роботу, діяльність всіх компетентних органів Єлисаветградських міських думи та управи щодо недопущення епідемій різних хвороб, холери в Єлисаветграді; простежити механізм підготовки міста до холери, справжню мобілізацію всіх ресурсів міста для боротьби з нею; показати процес прийняття населенням страшною загрози, відволікання населення на чутки, активну боротьбу з цим та за повну чистоту в місті міського самоврядування, думи та товариства лікарів Єлисаветграду.

¹ О.М. Марченко, *Функціонування органів міського самоврядування Півдня України у другій половині XIX ст.*, [в:] *Матеріали доповідей науково-практичної конференції докторантів і аспірантів інституту: Сучасні проблеми навчально-виховного процесу вищої та середньої школи*, Кіровоград 1995, с. 146-153; О.М. Марченко, *Роль органів міського самоврядування у медичному обслуговуванні населення півдня України другої половини XIX ст.*, [в:] *Матеріали міжнародної наукової конференції «Відродження української державності: проблеми історії та культури»*, Ч. 1, Одеса 1996, с. 207-208.

² В.М. Константінова, *Соціальний розвиток південноукраїнських міст першої половини XIX століття*, [в:] *Наукові записки. Історичні науки: Збірник Біобібліографічний довідник наукових статей Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова*, Вип. 46, Київ–Бердянськ 2002, с. 37-41; В.М. Константінова, *Опубліковані джерела з історії урбанізаційних процесів на півдні України другої половини XIX – початку XX ст.*, [в:] *Історичні записки: збірник наукових праць*, Вип. 31, ред. В.П. Михайлюк, Луганськ 2011, с. 96-99.

³ В.М. Крижанівський, *До проблеми визначення кількості й вивчення соціальної належності й професійної зайнятості гласних Єлисаветградської міської думи за 1871-1917 роки*, [в:] *Наукові записки. Серія: Історичні науки*, Вип. 15, Кіровоград 2012, с. 287-295; В.М. Крижанівський, *Єлисаветградська газета «Голос Юга» та російська цензура у світлі архівних документів*, [в:] *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, Вип. 41, Запоріжжя 2014, с. 265-269.

⁴ С.М. Невесьолов, В.В. Поліщук, В.О. Семічова, *Розбудовував Єлисаветград 32 роки*, Кропивницький 2021, 32 с.

⁵ В.В. Поліщук, С. Невесьолов, *Коли реклама мала власні імена*, Кропивницький 2019, 104 с.

⁶ В.В. Поліщук, С.М. Невесьолов, В.О. Семічова, *Будинок кількох архітекторів*, Кропивницький 2020, 100 с.

Викладення основного матеріалу

На початку лютого 1892 року в найближчих містах від Єлисаветграда (Харкові та Одесі) лютувала епідемія черевного і висипного тифу. Скоріше всього тиф був занесений туди прийшлими робітниками з місцевостей постраждалих від неврожаю. З огляду на ці небезпечні події місцеве товариство лікарів поставилося до Єлисаветградської міської управи з пропозицією організувати ефективну боротьбу з інфекційними хворобами в місті. На превеликий жаль, Єлисаветград за своїми топографічними умовами був зручним ґрунтом для інфекційних хвороб. Товариством лікарів міста було запропоновано підготувати в Єлисаветграді готів вільні приміщення, які у разі потреби могли тимчасово служити лазаретами для заразних хворих. Особливо настійно було рекомендовано здійснювати ретельний огляд прийшлих робітників, а головним чином – їстівних продуктів. Лікарями у зверненні до міської управи міста було підкреслено, як важливо і необхідно на випадок епідемії мати медичний персонал, цілком підготовлений для боротьби з нею. В Єлисаветграді місцеві жителі бажали сподіватися, що Єлисаветградська міська управа мала звернути серйозну увагу на пропозицію товариства лікарів. В місті та пресі яким у даному було висловленовелику подяку за своєчасну турботу про найважливішу потребу населення – здоров'я.

На превеликий жаль, на початку лютого 1892 року в Єлисаветграді було виявлено та зареєстровано сумний випадок смерті молодой жінки пані Ф. від чорной віспи. Це був перший випадок в 1892 році⁷.

Як, на превеликий жаль, і передбачалося товариством лікарів епідемія розпочалася в середині лютого 1892 року.

В Єлисаветград прибуло з місцевостей, що постраждали від неврожаю, кілька сімейств, серед яких було багато хворих на плямистий тиф. Хворих було відправлено до міської лікарні Єлисаветграда на лікування. Всі харчові продукти захворілих робітників було відправлено до сільсько-господарського столу для дослідження. Як було зазначено, цей випадок якнайбільше відповідав постанові місцевого товариства лікарів, яке було запропонувало Єлисаветградській міській управі вжити завчасно заходів для боротьби з інфекційними хворобами, які на початку лютого 1892 р. Починали були знову виявлятися. В місті очікували і бажали, щоб санітарна комісія, яка обговорювала у своєму засіданні 3 лютого це питання, опублікувала ті заходи, які знайшла необхідними, щоб захистити населення від лиха. В пресі постійно підкреслювалося, що Єлисаветград був зручним підґрунтям для розвитку всіляких заразних хвороб. Причин до цього було декілька. Перша, невігідність топографії міста, але, переважно, до вкрай антисанітарним умовам Єлисаветграда. Таким чином,

⁷ *Корреспонденції. Єлисаветград (от нашего корреспондента)*, „Одесский Вестник” 1892, № 38, понедельник, 10 (22) февраля, с. 3.

прямим обов'язком санітарної комісії Єлисаветградської міської думи, на чолі з міським лікарем, було завдання виявити свою життєдіяльність саме на початку розповсюдження епідемії, а не тоді, коли епідемія буде у розпалі⁸.

Схарактеризуємо загальну обстановку в Єлисаветграді на початку літа 1892 року. Звичайно, на перебіг всього життя і епідемічної обстановки впливала погода. В Єлисаветграді на початку червня, після дощів, що випали, з Єлисаветградського повіту почали надходити втішні звістки про врожай. В місті стояла тропічна спека. Бродячих собак в Єлисаветграді була велика маса. Це Міській поліції було нагально потрібно потурбуватися про їх винищення. М'ясо у м'ясних магазинах відпускалося вкрай погане. Обивателі скаржилися на його недоброякісність та довільне підвищення цін, яке безцеремонно практикувалося єлисаветградськими м'ясоторговцями. Санітарна комісія міської думи була енергійно взялася за винищення зелених ягід, що з'явилися на продажі на базарі. Ця міра була, звичайно, доцільна, але варто було б службовцям санітарної комісії заглянути і в «фруктові магазини» Єлисаветграду. У місті все частіше оголошувалися трагічні захворювання⁹.

Поширювалася Єлисаветградом й інша інфекційна хвороба – сибірська виразка, або сибірка. Випадки захворювання нею на початку літа 1892 року людей в місті наводили на думку про недостатність коштів, готівки у боротьбі з різноманітними хворобами. Відсутність санітарного лікаря в Єлисаветграді особливо давала тоді себе почувати. Населення Єлисаветграду надзвичайно страждало, буквально, стогнало над бичем будь-якої інфекційної хвороби. До скарлатини, дифтериту і віспи в Єлисаветграді, фактично, були звикли. Сибірка ж була для населення міста абсолютно новою гостею, яка, проте, забрала вже одну жертву в могилу. Згідно дослідженням, було само собою зрозуміло, що сибірка епідемічного характеру прийняти не могла, але ти ни менш за наших антисанітарних умов вона могла значно розвиватися. Цікавою характерною рисою було те те, що в Єлисаветградському повіті епізоотія майже зовсім була припинилася і переселилася до Єлисаветграда, адже в місті їй був широкий простір. На початку липня у місті сталося було три випадки захворювання худоби, від якої сибірка переходила на людей. Поява східної гості вказувала на те, що Єлисаветград потрібен був лікар-санітар. Адже одному міському лікареві, котрий крім своїх спеціальних обов'язків виконував ще й інші обов'язки, було зовсім немислимо більш-менш уважно стежити за санітарними потребами такого великого міста, як Єлисаветград. В місті прекрасно розуміли, що міський лікар, як чиновник та тюремний лікар, не міг бути таким корисним, як санітарний лікар, тому що в нього було занадто багато

⁸ *Корреспонденції. Єлисаветград (от нашего корреспондента)*, „Одесский Вестник” 1892, № 42, п'ятниця, 14 (26) лютого, с. 2.

⁹ *Корреспонденції. Єлисаветград (от нашего корреспондента)*, „Одесский Вестник” 1892, № 144, вівторок, 7 (19) червня, с. 3.

обов'язків. Ergo, місту слід було б потурбуватися запрошенням спеціаліста. Це складало нагальну потребу. Санітарний лікар міг одночасно завідувати й дослідною станцією для дослідження харчових продуктів, котрі фальсифікувалися із безцеремонною відвертістю. В місті дуже сподівалися, що поважний міський голова О.М.Пашутін, котрий так багато приніс користь Єлисаветграду, мав звернути свою увагу на цю назрілу необхідність і в недалекому майбутньому повинен був порушити питання про влаштування дослідної станції та запрошення такого важливого і потрібного для міста спеціаліста, як санітарного лікаря¹⁰.

В 1892 році в Єлисаветграді чітко виставляли пріоритети. Вважалося, що так як телефон і конка не становили в місті нагальної потреби, а більше, зручність, але водогін був необхідний, як у пожежному відношенні, так, головним чином, у гігієнічному плані. Загально відомо, що саме в гігієнічному відношенні Єлисаветград сильно страждав. Інгул, що протікав в Єлисаветграді, оздоровленню місцевості анітрохи не сприяв. За свідченнями єлисаветградців він уявляв собою брудну калюжку, яку можна було перейти вбід, він був справжнім агентом для поширення всіляких хвороб. В Інгулі купали худобу, в нього стікаються всілякі нечистоти з заводів, що були розташовані по його берегах. Жителі Єлисаветграда навіть повністю змінили річище Інгулу в межах міста. Колись Інгул протікав у самому центрі міста, але місце старого русла (Банна площа) було засипане. Але коли єлисаветградці відвели Інгул далі, його згубний вплив анітрохи не зменшили. Таким чином, в інтересах народного здоров'я слід було б одне з двох: або зовсім відвести течію річки кудись подалі (що за словами фахівців цілком можливо зробити), або розчистити русло і тим дати ширший простір річці. Але перше було небажано, залишалось друге і цим Єлисаветградське міське самоврядування мало б закінчити своє існування на старих засадах Міського положення 1870 року. Звісно, санітарні потреби Єлисаветграда не обмежувалися лише цим. В місті неодноразово говорити про те, що ми не було найголовнішого – санітарного лікаря. Таке велике місто Єлисаветград з населенням в 70 000 жителів наряд чи могло обійтися без санітарного лікаря. Всі були згодні з тим, що для боротьби з всілякими інфекційними хворобами, які в Єлисаветграді здавна знайшли собі затишне містечко, потрібен був лікар зі спеціальними знаннями, потрібна була людина молода, енергійна. Єлисаветград давно потребував правильно організованої санітарної комісії з діловим санітарним лікарем на чолі. В місті здійснювала своїх повноваження санітарна комісія міської думи. Але для того, щоб судити про корисність її діяльності, потрібно знати, що вона робить, а це, принаймні для багатьох обивателів Єлисаветграда це була – terra incognita¹¹.

¹⁰ *Корреспонденції. Єлисаветград (от нашего корреспондента)*, „Одесский Вестник” 1892, № 149, п'ятниця, 12 (24) юнія, с. 3.

¹¹ *Корреспонденції. Єлисаветград (от нашего корреспондента)*, „Одесский Вестник” 1892, № 151, воскресенье, 14 (26) юнія, с. 4.

Тривога та очікування холери відбивалося на житті населення Російської імперії. Майже всі південні міста вживали усіляких запобіжних заходів, щоб убезпечити себе від відвідування непроханої азіатської гості-холери. В цей же час Єлисаветград був абсолютно байдужий і, як казали в народі, у вус не дме. В місті був стійкий настрій, що холера – так холера; не звикати, мовляв. Також заспокоювали себе тим, що звикли були до скарлатини, до дифтериту, котрі в кінці 80-х – на початку 90-х років XIX ст. поглинули таку масу жертв. Так само мали звикнути і до холери. В місті могли, навіть, вважати, що холера – була порожньою, по суті, хворобою, коли звичайнісіньким, з дозволу сказати, самоваром її можна було вилікувати. Фактично так тоді міркували благодійники санітари Єлисаветграда. Ці висновки напрожувалися у обивателів, тому що інакше, в місті вже давно була б скликана комісія для обговорення заходів боротьби із холерою. Головна біда була в тому, що у своїй солодкій дрімоті вони не помічали хмари, що насувалися, і з суто російською класичною недбалістю покладали усі свої надії на «авось». Насамперед у повільності в місті звинувачували у недбалості міського лікаря як голову санітарної комісії. Заради спільного блага, міському лікарю Єлисаветграда давно потрібно було, спільно з членами санітарної комісії, обговорити це невідкладне питання – боротьби з холерою, та результати опублікувати в місцевих «Ведомостях». Всім цим діячам треба було особливо енергійно стежити за чистотою міста, без послаблень складати протоколи, а не надавати це цілковито поліції, якій і так багато справ. В Єлисаветграді потрібно було ретельно ревізувати базари і знищувати недоброякісні харчові продукти – особливо зелень, яка з середини липня, два тижні розвивавала всілякі шлункові хвороби. Товариство лікарів міста надавало можливість привести свою частку користі, якої населення вправі було очікувати від нього¹².

В кінці червня 1892 р., за словами видання «В. Е. О. У.» («Ведомости Елисаветградского Общественного Управления» – прим. авт.), мало відбутися засідання Єлисаветградської міської управи та санітарної комісії міської думи за участю лікарів, котрі перебували на урядовій та громадській службі з метою обговорення запобіжних заходів проти холери. Результати засідання мали бути опубліковані в тих же «Ведомостях». Коротко, наведемо санітарний стан Єлисаветграда та головні проблеми, на які потрібно було звернути увагу комісії міста. Перш за все, особливу увагу потрібно було звернути на вигрібні ями, які містилися в крайній нечистоті. На жаль, домовласники Єлисаветграду, які притягувалися до відповідальності, піддавалися мировим суддею штрафу всього лише в 1-2 рублі. Так, наприклад, в Єлисаветграді 10, 11, 12, 13, 15 і 16 червня в камері 1 ділянки розглядалося 26 справ, з яких більшість належало до порушення міських постанов щодо санітарної частини. Тим часом найвищий захід покарань був висловився

¹² *Корреспонденції. Єлисаветград (от нашего корреспондента)*, „Одесский Вестник” 1892, № 162, четверг, 25 июня (7 июля), с. 3.

у п'ятирублевому штрафі, що для домовласника анітрохи не було обтяжливо. Інша річ, якби їм довелося посидіти при земському приміщенні хоч одну добу – тоді можна було б з упевненістю сказати, що двори містилися б у зразковій чистоті. В Єлисаветграді були впевнені, що місцеві домовласники були дивним народом. Вони сильно були переполошилися, коли дізналися із газет, що в Баку лютувала холера. Проте сприяти тому, щоб до Єлисаветграду не зазирнула непрохана гостя – холера, то нікому й думка на думку не спадала. Всі в світі, в тому числі в Єлисаветграді, знали, як боротися з холерою, як і всякою інфекційною хворобою. Головне: потрібно дотримуватися чистоти. Тільки чистотою і можна захистити було себе від знайомства з холерою. В Єлисаветграді вважали, що це не заважало б місцевим домовласникам затвердити на згадку, для витончення якої мировий суддя зробив цілком розсудливо, засудивши їх до відпочинку від житейських справ у новому земському приміщенні – в'язничній камері¹³.

Крім потреби в чистоті, спонукання до неї штрафами та короткотривалим ув'язненням, в Єлисаветграді в боротьбі з холерою велику роль відігравав міський поліцеймейстер.

Єлисаветградський поліцеймейстер, очевидно переконався, що з особистої ініціативи міського самоврядування запобіжні заходи проти холери не скоро могли бути вжиті. Тому ним в кінці червня було запропоновано міській управі негайно і не пізніше двох днів розпорядитися про повне очищення дворів, що належали місту, базарних площ, які зазвичай утримувалися в далеко не зразковій чистоту тощо. Також пан поліцеймейстер запропонував був поділити місто на двадцять санітарних ділянок та взагалі посилити санітарний нагляд. Ймовірно, і санітарна комісія, яка в недалекому майбутньому, в липні 1892 р., мала зібратися, повинна була погодитися з раціональністю цієї пропозиції. Взагалі всі «запобіжні заходи» йшли в Єлисаветграді у нас дуже туго. Цього не можна дорікнути Єлисаветградському міському самоврядуванню. Обивателі міста були настільки налякані холерою, що кожен смертний випадок готові були приписати їй¹⁴.

Робота санітарної комісії в Єлисаветграді регулярно доносилася до місцевих жителів міста. Вже на початку липня мало бути опубліковано «звернення» міської санітарної комісії до обивателів. Мешканців з ним «Одесский Вестник». В зверненні було розказано про шлях холери по Російській імперії. Холера вперше була занесена з Персії, з'явилася в Баку, а за дві неділі вже вона захопила великий район, досягнувши Волгою до Казані, а залізничною колією – Тифліса і важко було передбачити, коли і де вона могла зупинитися. Ця остання обставина, а також приклади колишніх епідемій холери, змушували і в Єлисаветграді вжити запобіжних

¹³ *Корреспонденції. Єлисаветград (от нашего корреспондента)*, „Одесский Вестник” 1892, № 165, воскресенье, 28 июня (10 июля), с. 3.

¹⁴ *Корреспонденції. Єлисаветград (от нашего корреспондента)*, „Одесский Вестник” 1892, № 166, понедельник, 29 июня (11 июля), с. 3.

заходів на випадок можливого її занесення з найближчих до міста портів чорноморського узбережжя. Не слід було себе заколисувати тим, що холера надто далеко від Єлисаветграду. Швидкому перенесенню, розповсюдженню холери допомогали сучасні види транспорту, якими пересувалися десятки, сотні тисяч людей. Швидкі пересування населення пароплавами і залізницею давали можливість хвороби протягом декількох днів поширитися на значні простори. Заходи, що пропонувалися для боротьби з цією згубною хворобою холерою, були подвійного роду. Одні мали на меті зробити цю місцевість незручною, яка не підходила для розвитку холерної хвороби, інші – у разі її появи, мали звузити район її шкідливої події та обмежити кількість її жертв. Відомо, що холерна інфекція, грибок, потрапляючи в кишечник, здійснював ряд змін у тілі людини, причому сама хвороба позначалася блюванням, судомами в м'язах та іншими проявами. У боротьбі з холерою насамперед всі мали дотримуватися чистоти. Тому вигрібні ями повинні були утримуватися в чистоті. Їжу потрібно було вживати тільки варену, молоко потрібно було пити лише гаряче, воду прокип'ячену, хліб вживати добре випечений, зовсім не їсти сирих фруктів, солоні та копчені риби, раків тощо. Також не можна було зловживати спиртними напоями, та було потрібно берегти шлунок від застуди. У «зверненні» санітарної комісії було згадано всі рекомендовані заходи, необхідні попередження епідемії. Санітарна комісія мала також свого часу опублікувати заходи, на випадок занесення холери до Єлисаветграду¹⁵.

Паніка в Єлисаветграді щодо появи холери постійно наростала. У місті в середині липня поширилися були тривожні чутки про появу нібито холери. За наведеними довідками, було офіційно повідомлено, що чутки ці були безпідставні. Все це згуртовувало та дисциплінувало жителів, котрі стали набагато серйозно та дієво відноситися до загрози появи холери в місті. Обивателі Єлисаветграду старанно були взялися за дезінфекцію вигрібних ям та ретирад. Поліція пильно стежила за санітарним станом дворів. Вжито було всіх заходів до того, щоб попередити епідемію. Не заважало б було б в Єлисаветграді звернути особливу увагу на єврейську лазню та Банну площу, яка не могла похвалитися чистотою. Товариство лікарів Єлисаветграду було вирішило щотижня радитися про заходи попередження холери та сумнівні випадки захворювань¹⁶.

Єлисаветградці активно включилися в підготовку боротьби з епідемією холери. Так 18 липня до Єлисаветградської міської управи місцевий купець Я. Котлярєвський доставив був до ознайомлення санітарної комісії та товариства єлисаветградських лікарів аптеку та всіляке приладдя для надання допомоги холерно-хворим. За відгуками лікарів, і за свідчення голови товариства лікарів

¹⁵ *Корреспонденци. Єлисаветград (от нашего корреспондента)*, „Одесский Вестник” 1892, № 169, пятница, 3 (15) июля, с. 3.

¹⁶ *Областной отдел. Єлисаветград (от нашего корреспондента)*, „Одесский Вестник” 1892, № 178, воскресенье, 12 (24) июля, с. 4.

доктора медицини Асотського, аптека була складена розумно і забезпечена всіма необхідними засобами (їх 24), рекомендованими наукою. Аптека могла бути особливо корисна у селах, дільничним санітарним лікарям. Але важливішу роль безсумнівно грала не сама аптека, а пристосування до штучного підвищення температури тіла. Насамперед, відзначено було особливо конструйований самовар, циліндричної форми, що закипав за 5-6 хвилин і мав термометр. Водою з киплячого самовару наповнювалися бляшанки, надікреники і туфлі. Все це пристосовано було так, що щільно прилягало до тіла і не могло турбувати хворого. Пан Котлярєвський мав намір розіслати аптеки та приладдя, ним складені, у всі земства півдня та місцевостей, у яких вже лютувала холера.

Проте в Єлисаветграді деякі темні особи розповсюджували можливі безглузді чутки з метою викликати з боку населення невдоволення заходами санітарної комісії міста. Внаслідок цього, жителі околиць, чекаючи санітарного огляду, закопували у землю такі предмети, як, наприклад, варення та інше, боячись, щоб комісія їх не знищила. З явищем панікерства відразу розпочала свою боротьбу поліція міста. Пан поліціймейстер, дізнавшись про це, наказом по поліції оголосив, що кожен, викритий у розповсюдженні хибних чуток, з метою бентежити населення, повинен був бути негайно заарештований і відданий суду. Один такий суб'єкт 18 липня був затриманий і утримувався при першій поліцейській частині. Сам пан поліціймейстер об'їжджав базари та площі і радив народу не довіряти всіляким чуткам, які поширювалися зі шкідливою метою підірвати авторитет влади та лікарів. Цьому безумовному авторитету у тяжкий час мали всі безумовно коритися і вірити, бо поради влади та лікарів хилилися виключно на користь, а не на шкоду населення. Промови пана поліціймейстера, який встиг здобути собі прихильність маси, зустрічалися в Єлисаветграді співчутливо.

Також в місті звертали на увагу поліції на те, що перекуп хліба у селян, які з'їжджалися на базар у місто, знову відновилися. Перекупники, як і раніше, до заборони, продовжували свою шкідливу діяльність на околицях, за межею міста.

Єлисаветградська міська управа активно і дієво проводила свою діяльність у медико-санітарній галузі. Міська управа запрошувала шість лікарів та дванадцять фельдшерів на службу з платою в 250 і 50 руб. в місяць. Лікарі та фельдшера повинні були жити на передмістях, ним зазначених, і за першим закликком повинні були надати допомогу захворілим безоплатно. Вибрані санітарні піклувальники з городян разом із лікарями оглядали двори та стежили за чистотою. Деякими було складено досить жорстокі протоколи. Домовласників штрафували по 100 рублів. Розміри штрафів були також і за 100 рублів. Розміри штрафів діяли на домовласників Єлисаветграду краще за будь-яку холеру. Двори приводилися в зразковий порядок, хоча загалом, багато ще залишалося чого бажати¹⁷.

¹⁷ *Областной отдел. Елисаветград (от нашего корреспондента)*, „Одесский Вестник” 1892, № 188, среда, 22 июля (3 августа), с. 3.

Робота міського самоуправління в Єлисаветграді не обходилася без різноманітних проблем, викликаних страхом перед епідемією холери та реакцією місцевих жителів на протиепідемічні заходи.

У той час, коли страхи та перебільшення без того турбували єлисаветградських обивателів, знаходилися в Єлисаветграді люди, які своїми безглуздими розпорядженнями посилювали цей тривожний настрій. В місті один із санітарів, оглядаючи свою ділянку, між іншим розпорядився викинути заготовлене кимось варення. Можливо це розпорядження і було в даному випадку ґрунтовно, але воно послужило дозвільним кумушкам матеріалом для поширення всіляких небилиць. У короткий час жителі роззвонили по місту звістку, що санітарна комісія, визнаючи шкідливим вживання заготовленого варення, знищує його. Зрозуміло, що господині, не бажаючи жертвувати плодами свого кулінарного мистецтва, поспішили подалі заховати його від пильного ока санітарної комісії. Почалася, буквально, ціла боротьба з метою заховати варення. Багато хто закопав його в землю, інші замазували в піч і таке інше. Обставина ця спонукала поліцеймейстера Єлисаветграду опублікувати, про що обуло повідомлено 20 липня, що за будь-яке поширення хибних чуток, винні мали притягатимуться до законної відповідальності. Оголошення це безсумнівно мало принесе велику користь як противагу брехливим чуткам, що сильно впливали на стан умів довірливих обивателів Єлисаветграду¹⁸.

В газеті «Одесский Вестник» 29 юлія (10 августа) було опубліковано оголошення пана поліцеймейстера Єлисаветграда, викликане деякими чутками, що циркулювали в місті. Для розуміння обстановки в Єлисаветграді це оголошення наводимо цілком¹⁹.

Громадяни!

У межах нашої вітчизни з'явилася страшна епідемія – азіатська холера, яка поглинула вже безліч людських життів. Уряд, спільно з земськими та міськими громадськими установами, вживає найенергійніших заходів для боротьби з епідемією. Російський народ, з властивою йому лагідністю та християнською смиренністю, підкоряється волі Божій, сподіваючись на Його милосердя. На жаль, знаходяться неблаговірні люди – вороги народу, які розпускають у народі найбезглуздіші чутки про лікарні, лікарі, про те, що ніби ховають живих людей та інше, і всіма низькими заходами намагаються порушити суспільний спокій.

Нема чого й говорити про те, що всі ці безглузді чутки не мають жодної підстави і приносять народу велику шкоду: з одного боку безглузді чутки,

¹⁸ *Областной отдел. Елисаветград (от нашего корреспондента), „Одесский Вестник” 1892, № 190, суббота, 25 июля (6 августа), с. 4.*

¹⁹ *Областной отдел. Елисаветград (от нашего корреспондента), „Одесский Вестник” 1892, № 194, среда, 29 июля (10 августа), с. 3-4.*

збуджуючи уми і вселяючи недовіру, заважають вести успішну боротьбу з епідемією, яка тоді лютує з більшою ще силою і забирає, можливо більше людських жертв, а з іншого змушує вживати найсуворіші та найрішучіші заходи для підтримки порядку.

Уряд і суспільство, не шкодуючи грошових витрат, вживають заходів для того, щоб приносити народу лише користь, а не шкоду. Лікарні влаштовуються для того, щоб у них лікувати бідних хворих, лікарі, фельдшера та сестри милосердя доглядають хворих і всіма силами намагаються полегшити їх недуги, а також сприяти одужанню.

Зважаючи на можливість появи холери в нашому місті, прошу вас, громадяни не слухати ворогів народу, не вірити хибним і безглузким чуткам, а по можливості сприяти успішній боротьбі з епідемією. Для цього необхідно утримувати в чистоті свої двори та житла, щодня виробляти дезінфекцію, вести тверезий та помірний спосіб життя (п'яниці більше зазнають захворювання), згідно з опублікованими вже правилами, у разі захворювання негайно звертатися до лікаря за порадою, а головне не падати духом і сподіватися на милосердя Боже, просячи Всевишнього Творця у щоденних молитвах врятувати народ від цієї хвороби та передчасної смерті.

Зі свого боку, адміністрація та міське управління роблять все від них залежне, щоб надати народу посильну допомогу. Вживаються заходи щодо забезпечення населення лікарською допомогою, для безоплатної роздачі нужденним готуються медикаменти та дезінфекційні засоби, влаштовуються лікарні для лікування хворих та інше.

У лікарню насильно хворих не братимуть, і лише на прохання та згоду найбільочіших чи найближчих їхніх родичів, а також застарілих та безпритульних людей.

Всі ці заходи лише тоді можуть бути дійсними та приносити бажану користь, коли вони зустрінуть співчуття та підтримку з боку всього населення.

Тому ще раз прошу вас, громадяни, не вірити різним безглузким чуткам, що розпускаються ворогами народу, ставитися довірливо до вжитих заходів, а в разі якогось сумніву чи помилкового слуху, звертатися особисто до мене, де кожен може отримати те саме точне роз'яснення будь-яких непорозумінь.

Сподіваюся, що населення Єлисаветграда завжди слухняне моїм розпорядженням, і цього разу звернути увагу на мої поради і не дасть ніякої віри тим зловмисникам, які, користуючись легковірством багатьох, намагаються так чи інакше збентежити все населення.

При цьому попереджаю, що мною вжито найсуворіших заходів для підтримання порядку, який, у разі порушення, негайно буде відновлено, а призвідники-підбурювачі та непокірні розпорядженням влади негайно буде відновлено, а призвідники-підбурювачі та непокірні розпорядженням влади негайно суворому суду.

Одночасно з цим опубліковано було також опубліковано оголошення пана херсонського губернатора, в якому доступною розумінням мовою було викладено заходи щодо запобігання захворюванням на холеру. Місто Єлисаветград в кінці липня 1892 року в санітарному відношенні був позитивно невідомий: до того воно очистилося. В місті всі розуміли, що не грішно було б Єлисаветградській санітарній комісії постійно проявляти свою життєдіяльність; тоді все населення міста було б набагато спокійнішим [23, с. 4].

Висновки

В Єлисаветграді, також через повідомлення в газеті «Одесский Вестник», органах друку міського самоврядування постійно попереджалося та інформувалося про випадки різних епідемічних хвороб та постійну загрозу розповсюдження епідемії холери. В місті за допомогою важких дебатів та постійних запитів був величезний запит на заснування посади санітарного лікаря та її заміщення. В Єлисаветграді міською думою було створено санітарну комісію, яка корегуючи свою роботу з лікарями, аптекарями, земством, органами державної влади та товариства активно та серйозно боролася з загрозою розповсюдження в місті епідемії холери. Отже, незважаючи на чутки, опір населення у підтриманні чистоти в місті, формуючи суспільні думку, задіючи систему штрафів та арештів, міське самоуправління, земство, мирові судді змогли навести порядок в місті, змусити населення вичистити будинки, двори, вигрібні ями, перед загрозою епідемії холери.

Загалом органи міського самоврядування, міське товариство лікарів, поліцеймейстер виконували гідно свою задачу попередження епідемії хвороб, холери та підготовку до боротьби з ними в місті Єлисаветграді в 1892 році.

Bibliography

Newspapers

Korrespondentsyy. Elysavethrad (ot nasheho korrespondenta), „Odesskyy vestnyk” 1892, № 38, Ponedel’nyk, 10 (22) fevralya

Korrespondentsyy. Elysavethrad (ot nasheho korrespondenta), „Odesskyy vestnyk” 1892, № 42, Pyatnytsa, 14 (26) fevralya

Korrespondentsyy. Elysavethrad (ot nasheho korrespondenta), „Odesskyy vestnyk” 1892, № 144, Voskresen’е, 7 (19) yunyа

Korrespondentsyy. Elysavethrad (ot nasheho korrespondenta), „Odesskyy vestnyk” 1892, № 149, Pyatnytsa, 12 (24) yunyа

Korrespondentsyy. Elysavethrad (ot nasheho korrespondenta), „Odesskyy vestnyk” 1892, № 151, Voskresen’е, 14 (26) yunyа

- Korrespondentsyy. Elysavethrad (ot nasheho korrespondenta)*, „Odesskyyvestnyk” 1892, № 162, Chetverh. 25 июня (7 yuulya)
- Korrespondentsyy. Elysavethrad (ot nasheho korrespondenta)*, „Odesskyy vestnyk” 1892, № 165, Voskresen’е, 28 июня (10 yuulya)
- Korrespondentsyy. Elysavethrad (ot nasheho korrespondenta)*, „Odesskyy vestnyk” 1892, № 166, Ponedel’nyk, 29 июня (11 yuulya)
- Korrespondentsyy. Elysavethrad (ot nasheho korrespondenta)*, „Odesskyy vestnyk” 1892, № 169, Pyatnytsa, 3 (15) yuulya
- Oblastnoy otдел. Elysavethrad (ot nasheho korrespondenta)*, „Odesskyy vestnyk” 1892, № 178, Voskresen’е, 12 (24) yuulya
- Oblastnoy otдел. Elysavethrad (ot nasheho korrespondenta)*, „Odesskyy vestnyk” 1892, № 188, Sreda, 22 yuulya (3 avhusta)
- Oblastnoy otдел. Elysavethrad (ot nasheho korrespondenta)*, „Odesskyy vestnyk” 1892, № 190, Subbota, 25 yuulya (6 avhusta)
- Oblastnoy otдел. Elysavethrad (ot nasheho korrespondenta)*, „Odesskyy vestnyk” 1892, № 194, Sreda, 29 yuulya (10 avhusta)

Litarature

- Энцыклопедический Словар’ F.A. Brokhauza y Y.A. Efrona*, red. A. Murashkyntsev, Elysavethrad, <http://www.vehi.net/brokgauz/index.html>
- Konstantinovav M., *Opublikovani dzhherela z istoriyi urbanizatsiynykh protsesiv na pivdni Ukrayiny druhoi polovyny KHKH – pochatku KHKH st.*, [v:] *Istorychni zapysky: zbirnyk naukovykh prats’*, Vyp. 31, red. V.P. Mykhaylyuk, Luhans’k 2011
- Konstantinovav M., *Sotsial’nyy rozvytok pivdenoukrayins’kykh mist pershoyipolovyny XIX stolittya*, [v:] *Naukovi zapysky. Istorychni nauky: Zbirnyk Biobibliohrafichnyy dovidnyk naukovykh statey Natsional’noho pedahohichnoho universytetu im. M.P. Drachomanova*, Vyp. 46, Kyiv-Berdyans’k 2002
- Kryzhanivs’kyy V.M., *Do problemy vyznachennya kil’kosti y vyvchennya sotsial’noyi nalezhnosti y profesynoyi zaynyatosti Hlasnykhyelysavethrads’koyi mis’koyi dumy za 1871–1917 roky*, [v:] *Naukovi zapysky. Seriya: Istorychni nauky*, Vyp. 15, Kirovohrad 2012
- Kryzhanivs’kyy V.M., *Yelysavethrads’ka hazeta «Holos Yuha» ta rosiys’katsenzura u svitli arkhivnykh dokumentiv*, [v:] *Naukovi pratsi istorichnoho fakul’tetu Zaporiz’kohonatsional’noho universytetu*, Vyp. 41, Zaporizhzhya 2014
- Marchenko O.M., *Rol’ orhaniv mis’koho samovryaduvannya u medychnomuobsluhovuvanni naseleennya pivdnya Ukrayiny druhoi polovyny XIX st.*, [v:] *Materialy mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi «Vidrodzhennya ukrayins’koyi derzhavnosti: problemy istoriyi ta kul’tury»*, Ch. 1, Odesa 1996
- Marchenko O.M., *Funktsionuvannya orhaniv mis’koho samovryaduvannya Pivdnya-ukrayiny u druhiy polovyni XIX st.*, [v:] *Materialy dopovidey naukovo-praktychnoyi*

konferentsiyidoktorantiv i aspirantiv instytutu: Suchasni problemy navchal'no-vykhovnoho protsesu vyshchoyi taseredn'oyi shkoly, Kirovohrad 1995

Neves'olov S.M., Polishchuk V.V., Syemichova V.O., *Rozbudovuvav Yelysavethrad 32 roky*, Kropyvnyts'kyi 2021

Polishchuk V.V., Neves'olov S., *Koly reklama malavlasni imena*, Kropyvnyts'kyi 2019

Polishchuk V.V., Neves'olov S.M., Syemichova V.O., *Budynokkil'kokh arkhitektoriv*, Kropyvnyts'kyi 2020

Summary

Activities of Elizabethgrad City Self-Government in the Medical and Sanitary Field according to the Materials of 1892

The activity of Yelisavetgrad city дума and city administration in the medical and sanitary field based on the materials of 1892 is considered. The course of various epidemic diseases in Yelysavetgrad is described in detail. The Society of Yelisavetgradi Doctors, together with the Sanitary Commission, carried out a grandiose work on the prevention of cholera in the city. In Yelysavetgrad, all understanding residents demanded the appointment of a sanitary doctor in the city and the endowment of him with all the powers and means to prevent and fight against cholera. Symptoms of cholera and measures to combat it are described. Great hope in the fight against various epidemics rested on the city self-government, the sanitary commission and the association of doctors. Apothecaries provided the city and its surroundings with the necessary medicines and medical tools to save and treat the sick. The city was divided into sections. A total inspection of yards and all city institutions was carried out to ensure cleanliness. The huge role of the police chief of Yelisavetgrad in the fight against cholera and in organizing order in the city is shown. The population of the city was told about the spread of the disease in the Russian Empire. The process of combating various rumors was very organized in the city, explanatory work was carried out, the population was fined, there were direct warnings about imprisonment in the Zemstvo premises. The fight against cholera was facilitated by voluminous regular appeals by the police chief, the Kherson governor, representatives of the city self-government, city doctors to the population with explanations on the prevention and fight against cholera epidemics and other diseases.